

SZÉTHÚZÓ FALVAK, EGYSÉGES VÁROSOK?¹

(Divergent Villages, Parallel Cities?)

GERGELY JÚLIA

Kulcsszavak:

városfejlődés agglomeráció szuburbanizáció szegregáció

Az utóbbi években, évtizedekben egyre jelentősebb társadalmi átrendeződések figyelhetők meg Budapest agglomerációs övezetében. A társadalomszerkezet változásának elsődleges oka a szuburbanizáció jelensége, egyik fontos következménye pedig a települések közötti térbeli-társadalmi szegregáció erősödése. Eltérő azonban az elkülönülés mértéke és alakulása a falvak és a városok településcsoportjainak esetében, míg a falvak között erőteljesebb, addig a városok között enyhébb a széthúzás foka.

Bevezetés

Budapest vonzáskörzetének települései, azok lakosság-összetétele és ezzel az agglomerációs gyűrű társadalomszerkezete az utóbbi években, évtizedekben sokat változott. E változások feltérképezése, nyomon követése mindenképpen érdekes és kihívásokkal teli városszociológiai feladat. Az övezet társadalmi átrendeződésének felmérésére jelen tanulmányban egy kevésbé elterjedt módszert, a szegregációs indexek módszerét alkalmazzuk. Ezek segítségével igyekszünk bemutatni a területen a társadalmi változások egyes következményeit, az élesedő térbeli-társadalmi elkülönülést, illetve a falvak és városok helyzetének eltérő alakulását.

Az utóbbi években, évtizedekben markáns átalakulás zajlik Budapest agglomerációs övezetében, mely átalakulás egyre jelentősebb mértékű társadalmi átrendeződéssel jár együtt. A társadalomszerkezet gyors változásának elsődleges oka a szuburbanizáció jelensége, azaz a nagyszámú betelepülő lakos megjelenése az övezetben (és ezzel párhuzamosan a ki- és átköltözések elszaporodása). Míg a beköltözők korábban inkább az ország távolabbi pontjairól, a közelmúltban és ma elsősorban a fővárosból érkeznek. A népességmozgással végbemenő folyamatok az egyes településeken belül, valamint az agglomerációs övezet területének összességében is számos (kedvező és kedvezőtlen) következménnyel járnak. A hirtelen lakosságnövekedés egyik fontos következménye a települések közötti (település szintű) és a településen belüli (egyéni szintű) térbeli társadalmi elkülönülés, a szegregáció megjelenése vagy erősödése. Az elkülönülés alapja – mindkét szinten – az újonnan betelepülők lakóhely választásának célirányos volta, illetve az újonnan érkezők beilleszkedési lehetőségeinek gyakori hiánya, bizonyos esetekben az elkülönülés tudatos igénye.

A Budapesti agglomeráció esetében ráadásul nem csak a hagyományos értelemben vett szuburbanizációról, tehát a tehetősebb, magasabb státuszú népesség

fővárosból való kiköltözéséről beszélhetünk, hanem egy jóval alacsonyabb státuszú népesség (budapesti életüket, lakásukat fenntartani nem képes lakosság) lakóhely változtatási kényszeréről is. A lakossági kiáramlás tekintetében meghatározó, hogy az eltérő társadalmi rétegekből érkezők eltérő területeket választanak az agglomerációs gyűrűn belül, illetve az egyes kiválasztott települések esetében is. Agglomerációs és települési szinten is megfigyelhetők és jól körülhatárolhatóak a magasabb státuszúak által preferált területek (akik ezáltal még jobb helyzetbe kerülnek), és ettől elkülönülten találhatóak az alacsony státuszúak kényszerből „választott” új lakóhelyei (akik helyzete ennek köszönhetően tovább romlik). Míg a teljes agglomerációban az egyre magasabb és az egyre alacsonyabb státuszú településcsoportok között, addig a településeken belül az őslakosok és az újonnan betelepülők között tapasztalható a térbeli szétválás.

Jelen tanulmányban az agglomerációs övezet települései között alakuló, változó szegregáció kérdésével fogunk foglalkozni. Ennek vizsgálatára lehetőséget nyújthatnak a népszámlálások településsoros adatai – a következő, 2010-es népszámlálás remélhetőleg a legújabb folyamatok bemutatását is lehetővé fogja majd tenni.

A Budapesti agglomeráció – egy kis történelem

Budapest és az agglomeráció növekedése nem egységes folyamat, a legnagyobb változások több ciklusban mentek végbe (Beluszky 1999; Schuchmann 2001). Schuchmann Péter (2001) osztályozásában az első szakasz kezdete 1873, a város-egyesítés (Pest, Buda és Óbuda egyesítésének) időpontja, melynek során elsősorban a főváros belső területei indultak meg a fejlődés útján. A második szakasz a huszadik század első fele, amely a környező települések lakosságszámának emelkedését, új települések létrejöttét, az első agglomerációs övezet kialakulását hozta. Ezt követte a harmadik szakasz, amely Nagy-Budapest 1950-es létrehozásával (az akkori 23 peremtelepülés fővároshoz való csatolásával) indult, és amely elsősorban ismét a (már meg-növekedett) fővároson belül hozott jelentősebb változásokat. A negyedik szakaszban, a bevezetett adminisztrációs korlátozások mellett², előbb a főváros peremterületein, majd az 1980-as évektől, azaz az ötödik szakasz kezdetétől Budapest vonzáskörzetében kezdett drasztikusan emelkedni a lakosságszám. Ez utóbbi szakasz az első lépés, az igazi szuburbanizáció azonban inkább csak a kilencvenes években kezdődött, melynek során részben a budai hegyvidék telkeinek felaprózása, beépítése, részben a főváros melletti települések lakótelepes, később lakóparkos beépítése valósult meg.

A Budapesti agglomeráció első hivatalos lehatárolása 1971-ben történt. Ekkor az 1005/1971. (II.26.) számú kormányhatározat Budapesttel együtt 45 települést sorolt a főváros agglomerációjához. Különböző szakmai vizsgálatok már az 1980-as évtized elején jelezték, hogy az agglomerálódási folyamatok túlterjedtek ezen a területen, az újabb jogszabály³ azonban csak jóval később, 1997-ben született meg, amely az agglomeráció területéhez a fővárossal együtt összesen 79 települést sorolt. Ma a budapesti agglomeráció hivatalosan 81 települést foglal magában, aminek nem a terü-

leti lehatárolás változása, hanem két-két település szétválása az oka⁴. Habár a területtel foglalkozó szakemberek jelentős része egyetért abban, hogy ma a főváros vonzáskörzete nagyobb a hivatalosan rögzítetténél⁵, jelen tanulmányban agglomeráció alatt a KSH által meghatározott területet értjük, amely hivatalos adatgyűjtési és tervezési egység, valamint kiemelt fejlesztési régió (KSH 1998). A hivatalos beosztás az agglomerációs övezet településeit hat szektorba sorolja, ezek az Északnyugati, a Nyugati, a Déli, a Délkeleti, a Keleti és az Északi szektorok⁶.

Hogyan mérhető a szegregáció?

A szegregáció fogalma, vizsgálata, módszerei az Egyesült Államokból származnak. A szegregáció mérésének igénye először az 1940-es, 1950-es években fogalmazódott meg, az amerikai nagyvárosokban élő afro-amerikai lakosság egyre szembetűnőbb területi koncentrációjának – a gettók és slumok kialakulásának – megértése, elemezhetősége végett (Beveridge 2002). Eleinte szegregáció alatt kizárólag a fekete és fehér lakosság térbeli elkülönülését értették, más társadalmi csoportokkal a terület kutatói nem foglalkoztak. Később, a szegregáció fogalmának elterjedése után, számos városkutató a lakóhelyi elkülönülés mérésének lehetőségeivel kezdett foglalkozni, különböző térbeli egyenlőtlenségi mérőeszközöket, indexeket kezdett kidolgozni.

Magyarországon a térbeli egyenlőtlenséget mérő indexek, illetve a szegregáció mérésének különböző módszerei, a szegregációs mérőeszközök, néhány kivételtől eltekintve nem terjedtek el széles körben. Ebben az elemzésben a települések közötti szegregáció alapvető vizsgálati módszere mégis az úgynevezett szegregációs indexekkel történő összehasonlítás lesz. Ez a módszer alkalmas a vizsgált terület adott dimenzió mentén fennálló heterogenitásának vagy homogenitásának számszerűsítésére és az időbeli összehasonlításra.

A szakirodalom több szegregációs mutatót is számon tart, amelyek közül elemzésünkben a leggyakrabban előforduló, legtöbb kutató által elfogadott két indexet használjuk⁷, ezek: a Disszimilitás index és a Gini index (Massey-Denton 1988)⁸. A Disszimilitás index (D)⁹ az egyenletességtől való eltérést méri. Értéke azt mutatja meg, hogy a teljes kisebbség mekkora részének (százalékának) kellene elköltöznie ahhoz, hogy eloszlása a teljes területen egyenletes legyen. Az index értéke 0 és 1 között mozog, ahol: D=0, ha a terület maximálisan integrált, azaz a területek között a két csoport megoszlása teljesen azonos, és D=1, ha a terület maximálisan szegregált, azaz a két megoszlás egymást kizáró – ahol az egyik csoport előfordul, ott a másik egyáltalán nem képviselteti magát. A mutatót, amennyiben nem az alapsokaság két kiemelt csoportjára vonatkozik, hanem egy kiválasztott csoport és az összes többi csoport összehasonlításán alapul, szokás szegregációs indexnek is nevezni. A másik mérőszám az olasz származású Corrado Gini által bevezetett, a Disszimilitás indexhez hasonló, azt kiterjesztő Gini index (G)¹⁰. A Disszimilitás indexhez hasonlóan ez a mutató is 0 és 1 között mozog, ahol az 1-es érték a maximális szegregációt jelöli¹¹.

Szegregációt mindig egy adott, pontosan körülhatárolt területen lehet mérni, a teljes terület kisebb egységei között. Méréséhez szükség van tehát egy nagyobb, lehatárolt területre, valamint több, ezt lefedő kisebb körzetre, amelyek között az elkülönülés mértéke vizsgálendő. Szükség van továbbá két csoportra, ezek között kérdéses a szegregáció mértéke. A két csoport lehet egy kisebbség (diplomások) és a hozzá tartozó többség (nem diplomások), vagy két szélsőséges – ugyanazon dimenzió mentén meghatározott – kisebbség (diplomások és iskolázatlanok). Elemzésünkben a szegregációs indexeket az eredetileg meghatározott módtól kicsit eltérően, az aktuális kutatáshoz igazítottan használjuk. A szakirodalom a lakóhelyi szegregáció alatt egy adott településen annak kisebb körzetei (például számlálókörzetei vagy kerületei) között fennálló térbeli társadalmi egyenlőtlenséget érti. Kutatásunkban a teljes vizsgált terület a Budapest körüli agglomerációs gyűrű, azaz nem egy település, hanem egy összefüggő településtest. A kisebb területi egységek, körzetek pedig az agglomeráció egyes települései. Azt gondoljuk, a fent vázolt módszer lehetővé teszi azt, hogy az agglomerációs övezet majdhogynem összesített települései között mérjük segítségével a térbeli társadalmi elkülönülést.

Települések közötti szegregáció a Budapesti agglomerációban

A szakirodalom, valamint az elérhető mikro és makro adatok alapján minden jel arra utal, hogy a fővárosból az agglomerációs gyűrű településeire való átköltözés különböző mintázatokat mutat. A KSH adataiból egyértelműen kiderül, hogy az egyes szuburbán települések nem egyforma mértékben fogadják az újonnan beköltözni vágyókat. Vannak települések, amelyek – vagy saját tudatos stratégiájukból adódóan, vagy a fővárosból költözni vágyók vagy kényszerülők igényeiből és lehetőségeiből következően – „felkapottabbak”, így lakosságszámuk gyorsabban nő, és vannak olyanok, amelyek kevésbé népszerűek, lakosságszámuk így lassabban emelkedik, esetleg stagnál, vagy akár csökken. A vonatkozó szakirodalomból az is egyértelműen kiderül, hogy – úgy tűnik – a magasabb státuszú beköltözők az övezet települései közül más területeket választanak, mint az alacsonyabb társadalmi rétegekből érkezők (Szirmai 1998; Csanádi–Csizmady 2002). Ha ez utóbbi megállapítás igaz, akkor annak mindenképpen következményekkel kell járnia. Ilyen következmény lehet a települések, régiók erősödő társadalmi széthúzása, illetve az övezet egyes területeinek fel-, más részeinek leértékelődése. Azok a települések ugyanis, amelyek inkább a magasabb társadalmi pozícióval rendelkező lakosságot vonzzák, egyre jobb, míg azok a települések, amelyek a leszakadóbb rétegekből érkezőket fogadják be, egyre rosszabb státuszúakká válhatnak. Ezek következtében erősödhet a területen a térbeli társadalmi elkülönülés, a szegregáció.

A települések közötti szegregáció vizsgálatára kiváló lehetőséget teremtenek az 1980-as, az 1990-es és a 2001-es népszámlálás településsoros adatai, amelyek lehetővé teszik a területen fennálló (pl. a lakosok iskolázottsági összetétele vagy a lakáshelyzet alapján vizsgált) társadalmi státuszbeli különbségek mérését, illetve a

változások nyomon követését. Ezeket az adatokat a fent leírt módszerrel elemezve valóban bemutatathatóak a területen egyre markánsabban elkülönülő régiók, megfigyelhető a nyugati–északnyugati, a déli, valamint a keleti–északkeleti szektorok széthúzása, a körkörös, vagy réteges elhelyezkedés, illetve a városok és a falvak helyzetének eltérő alakulása. Megkülönböztethetők az agglomeráció dinamikusan fejlődő szuburbán és az egyre jobban leszakadó, egyre elmaradottabb területei.

Mennyiségi mutató: vándorlás

Az agglomerációban a társadalmi változások alapja – úgy tűnik – elsősorban a ki- és beköltözők magas száma. Mivel közvetlen mobilitási adatok nem állnak rendelkezésre, a budapesti népességfogyásból, az agglomerációs népességnövekedésből, valamint az agglomerációban tapasztalható jelentős lakásállomány emelkedésből vonhatunk le következtetéseket.

1. TÁBLÁZAT

*A lakónépesség számának alakulása az agglomerációs övezetben
(Inhabitant Population's Number in the Agglomeration)*

	<i>A lakónépesség</i>						
	<i>száma (fő)</i>			<i>változása (fő)</i>		<i>változása (%)</i>	
	1980	1990	2001	1980– 1990	1990– 2001	1980– 1990	1990– 2001
Pest megye (Budapest nélkül)	973 830	949 842	1 083 877	-23 988	134 035	97,5	114,1
Budapest	2 059 226	2 016 681	1 777 921	-42 545	-238 760	97,9	88,2
Agglomeráció (Budapest nélkül)	566 675	566 961	675 394	286	108 433	100,1	119,1
Agglomeráció városai	299 657	306 616	356 392	6 959	49 776	102,3	116,2
Agglomeráció falvai	267 018	260 345	319 002	-6 673	58 657	97,5	122,5

Forrás: KSH 2001. évi népszámlálás.

A vándorlási egyenleget tekintve a vizsgált három évtized alapvetően eltér egymástól. Az adatokból egyértelműen látszik (*1. táblázat*), hogy az utolsó tíz évben mutathatók ki a szuburbanizáció igazi jelei. A főváros lakónépessége 1990 és 2001 között 10,1%-kal csökkent, ezzel szemben Pest megye lakossága, különösen az agglomerációs övezetbe tartozó területeké folyamatosan nőtt, az előbbi 14,1%-kal, az utóbbi 19,1%-kal. Az agglomerációban a falvak lakónépességének növekedése (22,5%) meghaladta a városokét (16,2%). Feltehető, hogy az agglomerációs népességnövekedés forrása jelentős mértékben a főváros népességsökkenése volt. Az ezt megelőző tíz évben, 1980 és 1989 között a teljes agglomeráció lakónépességének száma stagnált, mely stagnálás azonban nem a vándorlások teljes hiányából, hanem

annak alacsony és egymást elnyomó tendenciáiból adódott. A városokban valamelyest (közel 7000 fővel, 2,3%-kal) emelkedett, a községekben közben ugyanennyivel csökkent az összes lakók száma. Még korábban, 1970 és 1979 között a területek többségén pozitív vagy legalábbis stagnáló lakosságszám-változás volt tapasztalható, ami nem a Budapestről, sokkal inkább az ország egyéb területeiről érkező betelepülőknek volt köszönhető¹².

Minőségi mutató: iskolai végzettség

A következő lépésben a települések közötti szegregációt két dimenzióban fogjuk vizsgálni, ezek az iskolai végzettség alakulása és a lakáshelyzet kérdése. Ezen minőségi mutatók esetében már alkalmazhatók a szegregációs indexek is, hiszen itt különböző csoportok vethetők össze. Az iskolázottságot és a lakáshelyzetet is a népszámlálási adatok segítségével elemezzük, megvizsgáljuk a szegregáció alakulását a diplomások és az iskolázatlanok (tehát az iskolai végzettségükben szélsőséges csoportok), az utóbbi időszakban és a korábban épült lakással, illetve az összkomfortos és a komfort nélküli lakással rendelkezők között.

Az iskolai végzettséget vizsgálva a területi elkülönülés mértékét – a három időpontban – a következő csoportok között elemezzük: iskolázatlanok – iskolázottak; diplomások – diploma nélküliek; iskolázatlanok – diplomások. A diplomával való rendelkezést a magas, az iskolázatlanságot az alacsony társadalmi státusz jelének tekintjük. Fontos megjegyezni, hogy a vizsgált időszakban jelentősen csökkent az iskolázatlanok, és növekedett a magasan kvalifikáltak aránya a terület valamennyi településén. 1980 és 2001 között az iskolázatlanok száma 126 257-ről 41 632-re csökkent, míg a diplomával rendelkezők száma 19 880-ról 70 570-re nőtt. Ezzel mindkét csoport területbeli aránya is megváltozott.

2. TÁBLÁZAT

*Az iskolai végzettség szerinti szegregáció az agglomerációs övezetben
(Educational Segregation in the Agglomeration)*

	1980	1990	2001
<i>iskolázatlan – iskolázott</i>			
Disszimilitás index	0,110	0,113	0,117
Gini index	0,155	0,156	0,163
<i>diplomás – diploma nélküli</i>			
Disszimilitás index	0,220	0,219	0,210
Gini index	0,298	0,298	0,294
<i>iskolázatlan – diplomás</i>			
Disszimilitás index	0,279	0,283	0,267
Gini index	0,373	0,378	0,369

Forrás: Saját számítás.

3. TÁBLÁZAT

*Az iskolai végzettség szerinti szegregáció az agglomeráció városaiban és falvaiban
(Educational Segregation in the Agglomeration's Cities and Villages)*

	Városok			Falvak		
	1980	1990	2001	1980	1990	2001
	<i>iskolázatlan – iskolázott</i>			<i>iskolázatlan – iskolázott</i>		
Disszimilaritás index	0,109	0,099	0,107	0,085	0,084	0,098
Gini index	0,142	0,132	0,146	0,117	0,117	0,141
	<i>diplomás – diploma nélküli</i>			<i>diplomás – diploma nélküli</i>		
Disszimilaritás index	0,191	0,178	0,176	0,160	0,185	0,219
Gini index	0,260	0,235	0,245	0,226	0,253	0,298
	<i>iskolázatlan – diplomás</i>			<i>iskolázatlan – diplomás</i>		
Disszimilaritás index	0,247	0,230	0,222	0,200	0,229	0,262
Gini index	0,328	0,297	0,305	0,277	0,306	0,356

Forrás: Saját számítás.

A kapott eredményeket megfigyelve (2. és 3. táblázat), első ránézésre az időbeli stabilitás tűnik ki. Az eredmények további elemzésével azonban legalább két érdekes megállapítást tehetünk. Feltűnő egyrészt a diplomások többiekől való határozottabb térbeli elkülönülése – a teljes övezetet figyelve a legmagasabb szegregációs értékeket a két szélső, azaz az iskolázatlan–diplomás csoportok összehasonlításánál láthatjuk, ezt követi a diplomás–diploma nélküli, majd az iskolázatlan–iskolázott csoportok összevetése. Az eredményekből úgy tűnik, a magasabb diplomás aránnyal rendelkező települések jobban elkülönülnek, mint az alacsonyabb iskolázottsággal jellemezhető területek. Jól látszik másrészt a városok és falvak közötti különbség is. Míg a városok esetében nem történt érdemi elmozdulás, addig a falvak tekintetében szignifikáns a változás a bemutatott három időpont között. Az agglomerációs övezet városaiban, a teljes területhez hasonlóan, az időbeli stabilitás a jellemző, a vizsgált csoportok közötti szegregáltság foka pedig valamivel a teljes területen tapasztaltak alatt marad. Érdekesebb képet mutat ezeknél a községek táblázata. Mind a Disszimilaritás, mind a Gini index azt mutatja, hogy 1980 és 2001 között erősödött a falvak közötti széthúzás – egyre jobban elkülönülnek a lakosság-számukhoz viszonyítva több diplomással büszkélkedő falvak. Míg az iskolázatlanok és iskolázottak között mért szegregáció itt sem mutat érdemi változást, addig a diplomások és diploma nélküliek, valamint a diplomások és iskolázatlanok térbeli egyenlőtlensége jelentősen erősödött a két évtized alatt. Az agglomeráció falvai között tehát jelentősebb a legmagasabb befejezett iskolai végzettség alapján történő elkülönülés mértéke és számottevőbb annak erősödése is, mint ugyanez az agglomeráció városai, vagy a teljes településgyűrű esetében. Úgy tűnik, hogy bizonyos

falvakban magasabb és jobban nő a diplomások aránya, mint máshol, ami egyes községek egyre inkább városias jellegét adhatja. Mint később látható lesz, ezek a községek nagyrészt az agglomerációs gyűrű nyugati, északnyugati területein fekszenek. Az agglomeráció más községeiben – leginkább a déli, délkeleti községekben – az előbbiekkal szemben a lakók iskolázottsági szintje nem változik az átlagosnál nagyobb mértékben, ezek a települések így feltehetően inkább megtartják eredeti jellegüket is.

Összességében tehát a magasabb diplomás arányú területek egyre erősebb szegregálódását láthatjuk, amely jelenséget, ha térben megvizsgálunk, még pontosabb képet kaphatunk. Az előbbieken felvázolt szegregációs jelenségek konkrét térbeli megnyilvánulása a térképi ábrázolás, illetve egyéb adatok alapján és újabb módszerek alkalmazásával mutatható be. A szegregációs indexek a térbeli elkülönülés mértékét képesek bemutatni, a területek közötti elkülönülés mintázatát és a lehetséges időbeli átrendeződéseket csak további elemzések során deríthetjük ki. Ha térképen ábrázoljuk az agglomerációs övezet településeinek élők iskolai végzettségét, pontosabb képet kaphatunk a szegregáció térbeli megnyilvánulásáról.

Az ábrák jól szemléltetik a magas diplomás aránnyal rendelkező települések egyre nagyobb térbeli közeledését, illetve azt, hogy a teljes terület északnyugati és délkeleti szektora egyre jobban távolodik egymástól. Ha az egyes településeken megfigyeljük a diplomások (*1. ábra*), vagy éppen az iskolázatlanok népességen belüli arányát és ennek időbeli változását, akkor az agglomerációs gyűrű térképén kirajzolódik egy szektoriális és egy kör-körös elrendeződés is. Ez a területi struktúra már az elemzés első időpontjában, 1980-ban is egyértelműen létezett, azóta azonban határozottan erősödött, tovább kristályosodott. Egyértelmű, hogy ebben a tekintetben az agglomerációs gyűrű nyugati, északnyugati területei vannak a legjobb (és egyre javuló) helyzetben, ezt követik a keleti (igencsak heterogén) részek, majd a sort jelentősen leszakadva a déli, délkeleti (leszakadó) terület zárja. Mindemellett megfigyelhető a fővárostól távolabb fekvő településekhez képest az ahhoz közelebbiek magasabb státusza, jobb helyzete is.

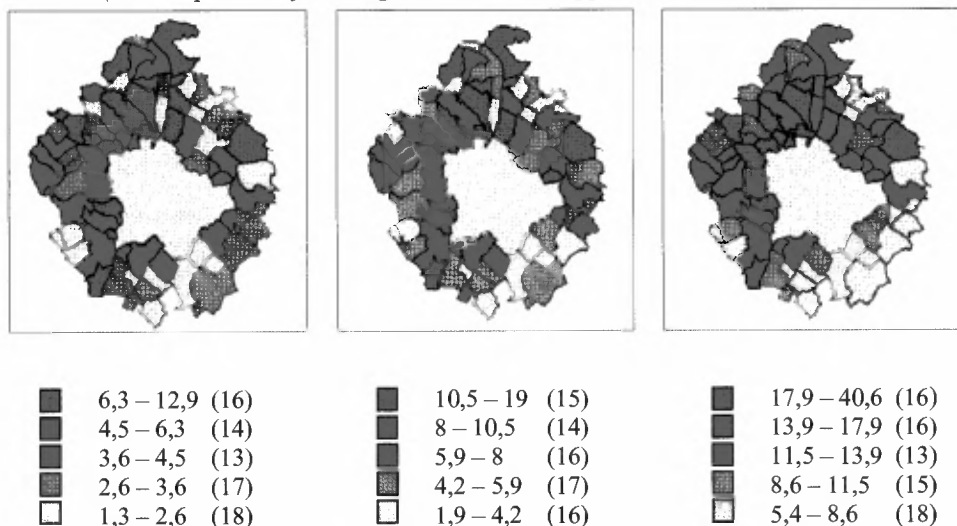
A területen, különösen a falvak között és különösen a diplomások körében látott szegregáció magas szintje és növekedése mögött különböző társadalmi folyamatok húzódnak meg. Feltételezhető, hogy nagymértékben hozzájárul ehhez a Budapestről kiköltözők eltérő iskolai végzettségi szintje, illetve a kiköltözések irányának iskolai végzettség szerinti különbözősége, amely feltételezés egybecseng a Budapestről induló, sugárszerű kiköltözések elméletével is. Valószínűsíthető, hogy a budai oldalon fekvő agglomerációs települések kedvezőbb fekvésüknél, helyzetüknél, könnyebb megközelíthetőségüknél, előnyösebb földrajzi adottságaiknál fogva erősebb vonzóerőt jelentenek a magasabban képzett költözők szándékozók körében, a másik oldalon pedig elérhetetlenek az alacsonyabban iskolázottak számára. Ezek a területek tekinthetők tehát Budapest igazi szuburb területeinek. A másik oldalon, a déli területeken úgy tűnik, nem a klasszikus szuburbanizáció okozza az ott is megfigyelhető népességnövekedést. Minthogy az itt fekvő településeken a diplomások aránya, azaz a magasan kvalifikáltak aránya nem vagy csak jóval kisebb mértékben nő, úgy tűnik, ez a

társadalmi réteg nem, illetve kevésbé szerepel a beköltözők között. A déli szektor vándorlási különbözetének 1990 és 2001 közötti pozitív egyenlegéből arra lehet következtetni, hogy az e területet választók iskolázottsági szintje, ezzel pedig társadalmi státusza alacsonyabb, ha nem is a legalacsonyabb. A szubur-banizáció magyarázatot ad a magas státuszúak magvárosból történő kiköltözésére, az alacsony státuszúakéra azonban nem. Kérdés, hogy milyen okok állhatnak a szegényebb rétegekből kikerülő költözései mögött. Bizonyos kutatások (Ladányi–Szélényi 1997; Kovács 1999; Csanádi–Csizmady 2002) arra hívják fel a figyelmet, hogy ezek a költözések lényegében kényszer-költözések, amelyeket a fővárosban való lakhatás ellehetetlenülése – magas költsége, nem elégséges munkahely-kínálata – vált ki.

1. ÁBRA

*A diplomások aránya a budapesti agglomerációs övezet egyes településein,
% (településszám) – 1980., 1990., 2001.*

(The Proportion of the Degree Ones in the Agglomeration's Settlements)

*Megjegyzés: Az egyes kategóriákba került települések száma.

Forrás: Saját szerkesztés.

Minőségi mutató: lakáshelyzet

Az agglomerációs övezet lakáshelyzetének alakulását két dimenzióban vizsgáljuk: az újonnan épült és régebbi, valamint a komfortfokozat szerint elkülönülő lakások arányait hasonlítjuk össze a megfelelő párosításokban. Megnézzük a területi szegregációt az új (utóbbi tíz évben épült) és régebbi lakások, illetve az összkomfortos és rosszabb, a komfort nélküli és jobb, valamint az összkomfortos és komfort nélküli lakások tekintetében is. Természetesen itt is meg kell jegyezni, hogy az agglomeráció valamennyi területén a vizsgált időszakban összességében emelkedett az összkomfortos és csökkent a komfort nélküli lakások aránya.

4. TÁBLÁZAT

*Lakásépítési év szerinti szegregáció az agglomerációs övezetben
(Building Segregation in the Agglomeration)*

	1980	1990	2001
	<i>Utóbbi 10 évben – korábban</i>		
Disszimilitás index	0,158	0,141	0,156
Gini index	0,219	0,192	0,224

Forrás: Saját számítás.

5. TÁBLÁZAT

*Lakásépítési év szerinti szegregáció az agglomerációs övezet városaiban és falvaiban
(Building Segregation in the Agglomeration's Cities and Villages)*

	<i>Városok</i>			<i>Falvak</i>		
	1980	1990	2001	1980	1990	2001
	<i>Utóbbi 10 évben – korábban</i>			<i>Utóbbi 10 évben – korábban</i>		
Disszimilitás index	0,149	0,123	0,142	0,148	0,152	0,170
Gini index	0,197	0,165	0,196	0,210	0,207	0,239

Forrás: Saját számítás.

A lakáshelyzet alakulását elemezve, talán kevésbé látványos, de az előbbiekhöz hasonló eredményeket kapunk. A vizsgált időpontok között közepes szintű a szegregáció, ami a falvak között mutat kisebb, de szignifikáns elmozdulást, mind a komfortfokozatot (7. táblázat), mind a lakásépítéseket (5. táblázat) tekintve. A komfortfokozat szerinti szegregáció esetében (6., 7. táblázat) kicsit bonyolultabb képet kapunk. Miközben az agglomeráció városai között az összkomfortos lakások szegregáltsága közepes, a falvak esetében ugyanez alacsony értékről nagymértékű növekedéssel a városokéhoz hasonló közepes értékre ugrik. A községek körében tehát erőteljesen nő az összkomfortos lakások szegregáltsága. A két szélső csoportot, azaz a komfort nélküli és rosszabb, valamint az összkomfortos lakások térbeli elhelyezkedését összehasonlítva a teljes agglomerációs gyűrűben közepes, csökkenő tendenciát mutató szegregáció látszik a két csoport között. Hasonló a változás az agglomerációs városok esetében is, míg a községek helyzete ezekkel ellentétesen alakul. 1990 és 2001 között nem kismértékű csökkenés, hanem ugyancsak kismértékű, de növekedés figyelhető meg a szegregációs indexek értékei között. Ezt a növekedést feltehetően nem a rosszabb lakások, hanem a jobb lakások szegregációjának növekedése okozza. Az agglomerációs gyűrűn belül itt is a falvak produkáltak tehát a nagyobb változást, és ebben az esetben is inkább a felsőbb rétegek erőteljesebb elkülönülésére lehet következtetni. Feltehető, hogy ezeknek az eredményeknek a kialakulásához nagymértékben hozzájárult a (magas igényeket kielégíteni szándékozó, ezzel a magasabban kvalifikált beköltözni vágyókat megcélzó) lakóparkok elszaporodása, mely folyamat a vizsgált időintervallum óta még tovább erősödött.

6. TÁBLÁZAT

Komfortfokozat szerinti szegregáció az agglomerációs övezetben¹³
(*Comfort Level Segregation in the Agglomeration*)

	1990	2001
<i>Összkomfortos – rosszabb</i>		
Disszimilaritás index	0,154	0,182
Gini index	0,219	0,248
<i>Komfort nélküli – jobb</i>		
Disszimilaritás index	0,198	0,180
Gini index	0,283	0,256
<i>Komfort nélküli – összkomfortos</i>		
Disszimilaritás index	0,229	0,200
Gini index	0,315	0,282

Forrás: Saját számítás.

7. TÁBLÁZAT

Komfortfokozat szerinti szegregáció az agglomerációs övezet városaiban és falvaiban
(*Comfort Level Segregation in the Agglomeration's Cities and Villages*)

	<i>Városok</i>		<i>Falvak</i>	
	1990	2001	1990	2001
<i>Összkomfortos – rosszabb</i>				
Disszimilaritás index	0,165	0,186	0,119	0,164
Gini index	0,233	0,252	0,167	0,223
<i>Komfort nélküli – jobb</i>				
Disszimilaritás index	0,199	0,181	0,155	0,164
Gini index	0,266	0,225	0,212	0,220
<i>Komfort nélküli – összkomfortos</i>				
Disszimilaritás index	0,218	0,181	0,168	0,195
Gini index	0,297	0,237	0,236	0,258

Forrás: Saját számítás.

Ha a szegregációs indexekkel történő elemzést most is kiegészítjük az egyes településeken újonnan vagy régebben épült lakások, illetve az összkomfortos vagy a komfort nélküli lakások arányának és ezek időbeli változásának térképi ábrázolásával és annak vizsgálatával, ismét megfigyelhetjük a szegregáció valódi térbeli megjelenését, mintázatát. E térképek segítségével (2. ábra) látható, hogy amíg az 1980 előtti évtizedben még elszórtan, addig 1990 és 2001 között már két górcsúszva épül-

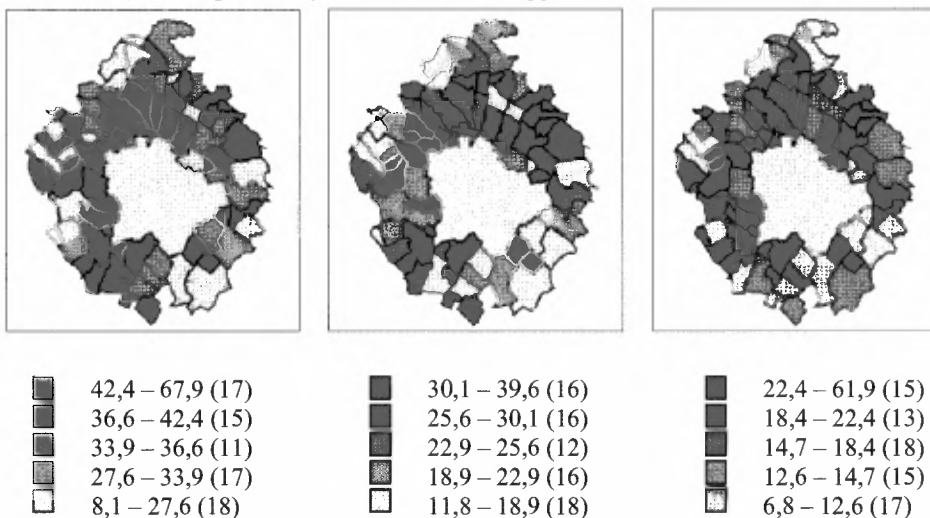
tek elsősorban új lakások: északkeleten és északnyugaton (nem meglepő módon az autópályák mentén). Nem véletlen az sem, hogy az itt található települések egyben az övezet legdinamikusabban fejlődő, lakosság számukban leggyorsabban növekvő települései közé tartoznak. Bemutatható továbbá, hogy 1990 és 2001 között a községekben meghaladta a lakásépítések száma a városokét, ami feltehetően egyrészt e települések tudatos lakosság szám növelési stratégiáinak, másrészt az ezt megvalósítani szándékozó egyre népszerűbb lakópark-építéseknek köszönhető. Ez az eredmény is egybeesik a vándorlási mutatószámokkal. Bár természetes, hogy nemcsak építkezéssel lehet az agglomerációban letelepedni, illetve, hogy az újépítésű lakásokba nem csak az újonnan és nem csak a Budapestről érkezők költözhetnek be, a szakirodalom mégis ezt valószínűsíti. A lakáshelyzetet vizsgálva is megfigyelhető a szektorális és a körkörös elrendeződés. Az iskolai végzettség elemzésénél tapasztaltakhoz hasonlóan itt is azt láthatjuk, hogy a nyugati területek vannak a legjobb helyzetben, ezeket követi a keleti, igen heterogén régió, majd a déli, az előbbiektől jelentősen lemaradó övezet.

Úgy tűnik tehát, hogy a budapesti agglomerációs gyűrű a vizsgált dimenziók alapján közepes, enyhén fokozódó szegregáltságú. A régióban három nagyobb, összefüggő terület rajzolódik ki, amelyek társadalmi összetétele alapvetően eltér egymástól. Ezek az agglomerációs gyűrű nyugati, déli és északkeleti területei. A nyugati, különösen az északnyugati területek a klasszikus közép- és felsőosztályi szuburbanizáció célterületei. Jellemző a területre az egyre magasabb általános társadalmi státusz és ezzel párhuzamosan a növekvő fejlettség. Feltehető, hogy az odaköltözők többnyire a magasabb társadalmi rétegekből érkeznek, és ezzel folyamatosan emelik a terület státuszát. A déli szektorra inkább a szegénységi „szuburbanizáció” jellemző, ami az alacsonyabb státuszúak feltehetően kényszer-jellegű költözéseiből alakul ki. Ezek a területek már a kiköltözési folyamat megindulása előtt is a rosszabb gazdasági, társadalmi helyzetű területekhez tartoztak, így egy hasonló összetételű lakosság megjelenésével helyzetüket stabilizálhatják, ezzel pedig tovább erősíthetik leszakadásukat. A keleti, északkeleti szektor a legheterogénebb terület az agglomerációban. Az agglomeráció szerkezete tehát nem egységes: egyaránt áll dinamikusan fejlődő szuburbán, és leszakadó, hátrányosabb helyzetű összefüggő területekből.

A szektoros felosztás mellett egy másik, szintén említésre méltó, de nem meglepő területi elkülönülés is kirajzolódik. Ez a teljes övezetben a körkörös, azaz az egyes szektorokon belül a réteges területi elhelyezkedés. Nem meglepő, hogy a Budapesttel határos települések nagyobb része tartozik a magasabb státuszúak közé, mint az attól távolabbi területek városai vagy falvai.

2. ÁBRA

*Az utóbbi tíz évben épült lakások aránya az összes lakáshoz viszonyítva a budapesti agglomerációs övezet egyes településein, % (településszám) – 1980., 1990., 2001.
(The Proportion of New Flats in the Agglomeration's Settlements)*

*Megjegyzés: Az egyes kategóriákba került települések száma.

Forrás: Saját szerkesztés.

Mindkét bemutatott dimenzió rávilágít továbbá az agglomerációs övezet településtípusainak eltérő szerkezet-változására is. Míg a városok esetében az időbeli változás lassú, egymáshoz képest a városok nem távolodnak jelentős mértékben, addig a falvak jóval erőteljesebb elkülönülést, széthúzást mutatnak. Ennek oka minden bizonnyal az, hogy a városok többsége városi mivoltuknak köszönhetően eleve jobb helyzetben volt, szerkezetük, lakosság-összetételük egymáshoz jobban hasonlított – városias volt. Ezzel szemben az agglomeráció falvai közül, leginkább a nyugati területeken fekvők, falusi helyzetükből az utóbbi évtizedben közel városi helyzetet tudtak teremteni – népességnövekedésükkel (és az új lakosok igényeinek többé-kevésbé sikeres kiszolgálásával) rohamosan megindultak az urbanizálódás útján. Ez a jelenség egyúttal a város–falu közti különbség elmosódását, és a falvak közötti erősödő széthúzást is magában hordozza.

Összegzés

Minden jel arra utal, hogy ma Budapest agglomerációs övezete komoly társadalmi átrendeződési folyamatok színhelye. A jelentős mértékű lakosságcsere, a nagyarányú ki- és beköltözések olyan mintázatok szerint történnek, amelyek az agglomerációs gyűrű struktúráját tovább erősítik. Mind a települések között, mind az egyes településeken belül egyre erősödik a térbeli társadalmi elkülönülés, a szegregáció, amelynek

(legalábbis egyik fontos) oka az új lakosok célirányos beköltözése, tudatos lakóhely választása – a magasabb gazdasági, társadalmi csoportokból érkezők gyakori elkülönülési igénye, az alacsonyabb rétegekből érkezők kényszerű elszeparálódása. Érdekes jelenség, hogy szembenőbb a magasabb státuszú lakók és települések térbeli tömörülése, mint a szegényebb rétegeké. Míg az előbbiek térben közel, kisebb tömbökben, addig az utóbbiak, úgy tűnik, térben elszórtabban, nagyobb területen koncentrálódnak.

Jegyzetek

- ¹ Jelen tanulmány alapját a „Szegregáció Budapest agglomerációs övezetében” című (az ELTE Szociológia szakára írott) szakdolgozatom képezi. Az akkor végzett elemzést, az azóta eltelt időben folytattam, így jelen tanulmány is az agglomerációs problémákkal foglalkozó (a Corvinus Egyetem PhD képzésének keretein belül készülő) doktori disszertációm része.
- ² Az erőltetett gazdaságfejlesztés nagy tömegeket vonzott a fővárosba, a lakásépítés vagy az infrastruktúra fejlesztése azonban nem tudta követni a növekvő igényeket, ezért központilag korlátozták a főváros területén való letelepedést.
- ³ A területfejlesztésről és területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény felhatalmazása alapján, a 89/1997. (V.28.) számú kormányrendelet.
- ⁴ 2002. október 20-án Nagykovácsi község területéséből Remeteszlős néven, valamint Sződ község területéséből Csörög néven új községek alakultak.
- ⁵ A legnagyobb agglomerációt, összesen 160 települést Iván László feltételez. A jelenlegi településeken kívül Pest, Fejér és Komárom-Esztergom megyék azon településeit is az agglomerációhoz sorolja, amelyek kutatásai szerint a főváros tágabb munkaerő-vonzási körzetébe tartoznak. Valér Éva 123 települést sorol az agglomerációba, köztük Fejér, Nógrád és Komárom-Esztergom megyékbe tartozó területeket is. Kőszegfalvi György kutatásai során csupán 72 település területével számol, amelyek között nem szerepel mindegyik, a hivatalos lehatároláson belül található település. Tóth Judit 92 település besorolását tartja indokoltnak, míg Beluszky Pál közel 160 települést sorol ide (*Sági–Trócsányi* 1998).
- ⁶ Az agglomerációs övezetbe tartozó települések szektoronként:
Északnyugati szektor: Budakalász, Csobánka, Dunabogdány, Kisoroszi, Leányfalu, Nagykovácsi, Pilisborosjenő, Piliscsaba, Pilisjászfalu, Pilisszántó, Pilisszentiván, Pilisszentkereszt, Pilisszentlászló, Pilisvörösvár, Pócsmegyer, Pomáz, Solymár, Szentendre, Szigetmonostor, Tahitófalu, Üröm, Visegrád + Remeteszlős.
Nyugati szektor: Biatorbágy, Budajenő, Budakeszi, Budaörs, Herceghalom, Páty, Perbál, Telki, Tinnye, Tök, Törökbálint, Zsámbék.
Déli szektor: Délegyháza, Diósd, Dunaharaszti, Dunavarsány, Érd, Halásztelek, Majosháza, Pusztazámor, Sósút, Százhalombatta, Szigethalom, Szigetszentmiklós, Taksony, Tárnok, Tökök.
Délkeleti szektor: Alsónémedi, Ecsér, Felsőpakony, Gyál, Gyömrő, Maglód, Ócsa, Üllő, Vecsés.
Keleti szektor: Csömör, Erdőkertes, Gödöllő, Isaszeg, Kerepes, Kistarcsa, Mogyoród, Nagytarcsa, Pécel, Szada, Veregyház.
Északi szektor: Csomád, Dunakeszi, Fót, Göd, Órbottyán, Sződ, Szőlőliget, Vác, Vácrátót + Csörög.
- ⁷ Ezeken kívül a fontosabb indexek még: az Entrópia index, az Atkinson index, az Interakciós index, az Izolációs index, a Korrelációs index és a Delta index.
- ⁸ A mutatókban szereplő jelölések jelentései:

n a vizsgált területi egységek száma (db)	t _i az i-edik körzet teljes népessége (fő)
T a teljes terület népessége (fő)	t _j a j-edik körzet teljes népessége (fő)
P a teljes terület kisebbségi aránya	p _i az i-edik körzet kisebbségi aránya
	p _j a j-edik körzet kisebbségi aránya

$$^9 \text{ Disszimilitás index: } \frac{\sum_{i=1}^n [t_i | p_i - P]}{[2TP(1 - P)]}$$

$$^{10} \text{ Gini index: } \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n t_i t_j | p_i - p_j |}{2T^2 P(1 - P)}$$

¹¹ Míg az Egyesült Államokban a szegregált területek disszimilitás értékei 60–80% között mozognak, addig Magyarországon a 20–30%-os értékek már jelentős térbeli elkülönülésre utalnak.

¹² Habár a következő népszámlálás adatai még nem állnak rendelkezésre, elképzelhető, hogy azokból már egyfajta visszaköltözési tendencia is kimutatható lesz.

¹³ Habár a komfortfokozatot az 1980-as népszámlálás alkalmával is kérdezték, a településsoros adatok hiányoznak az évkönyvekből.

Irodalom

- Beluszky P. (1999) A budapesti agglomeráció kialakulása. – Barta Gy.–Beluszky P. (szerk.) *Társadalmi-gazdasági átalakulás a budapesti agglomerációban*. Regionális Kutatási Alapítvány, Budapest. 27–68. o.
- Beveridge, A. (2002) *Segregation. The Measurement of Inequality*, Queens College, New York.
<http://www.gothamgazette.com/demographics/mar.02.shtml>
- Csanádi G.–Csizmady A. (2002) Szuburbanizáció és társadalom. – *Tér és Társadalom*. 3. 27–55. o.
- Kovács K. (1999) A szuburbanizációs folyamatok a fővárosban és az agglomerációban. – Barta Gy.–Beluszky P. (szerk.) *Társadalmi-gazdasági átalakulás a budapesti agglomerációban*. Regionális Kutatási Alapítvány, Budapest. 91–114. o.
- KSH (1980) *Az 1980. évi népszámlálás területi adatai. Pest megye*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH (1990) *Az 1990. évi népszámlálás területi adatai. Pest megye*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH (1998) *Közlemények a budapesti agglomerációról. 8. A budapesti agglomeráció az ezredforduló küszöbén*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH (2001) *A 2001. évi népszámlálás területi adatai. Pest megye*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Ladányi J.–Szelényi I. (1997) Szuburbanizáció és gettósodás – *Kritika*. 7. 4–12. o.
- Massey, D.S.–Denton, N.A. (1988) The Dimensions of Residential Segregation. – *Social Forces*. 2. 281–315. o.
- Sági Zs.–Trócsányi A. (1998) Szegregáció a budapesti agglomerációs övezetben. – *Földrajzi Értesítő*. 2. füzet. 235–248. o.
- Schuchmann P. (2001) Városi terjeszkedés a budapesti agglomerációban. – Éri V. (szerk.) *Terjeszkedés vagy ésszerű városfejlődés*. Környezettudományi Központ, Budapest.
- Szirmai V. (1998) A budapesti agglomeráció társadalmi problémái. – *Társadalmi Szemle*. 7. 18–28. o.